

РЕЦЕНЗИЯ

От: проф. д-р Блага Иванова Благоева;

УНСС, факултет Международна икономика и политика, катедра Политология;

Научна специалност: 3.3. Политически науки

Относно: дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен **„доктор“** по научна специалност в УНСС.

Основание за представяне на рецензията: участвам в състава на научното жури по защита на дисертационния труд съгласно Заповед № 977/26.03.2025 г. на Заместник-ректора по НИД на УНСС.

Автор на дисертационния труд: *Рослава Николаева Куманова*

Тема на дисертационния труд: *„Медийна репрезентация на ценностната система на българите в посттоталитарния период“*

1. Информация за дисертанта

Дисертантът се е обучавал по докторска програма “Организация и управление извън сферата на материалното производство (медии и комуникации)” към катедра „Медии и обществени комуникации“ при факултет „Икономика на инфраструктурата“ на УНСС в професионално направление 3.5. Обществени комуникации и информационни науки, съгласно Заповед на Ректора на УНСС №769/20.03.2018. Обучението е осъществено в *редовна* форма (в последствие трансформирана) през периода 2018-2025 г. Р. Куманова е изпълнила всички дейности по индивидуален план на обучение в докторската програма. Докторантът е отчислен с право на защита и насочен към публична защита от КС на катедра „Медии и обществени комуникации“ с протокол №7/27.02.2025 г.

Рослана Куманова е магистър по журналистика на СУ „Св. Климент Охридски“, Факултет по журналистика и масова комуникация. Творческата ѝ биография на журналист е свързана с водещи печатни и електронни медии в България като в. Труд, в. Вечерни новини, в.

Политика, в. Europost, в. Монитор, сп. За жената, сп. Ера, БНТ, Телевизия „Диема“ и др. Владее английски и испански езици.

2. Обща характеристика на представения дисертационен труд

Още в началото на своята рецензия изказвам подкрепата си към дисертационното изследване и усилията на неговия автор, защото оценявам труда като актуален, с практическа насоченост и резултат на самостоятелен творчески анализ. Рослана Куманова демонстрира добра теоретична подготовка и изследователски умения. Очевидно и продуктивно е компетентното методическото ръководство на научния ръководител доц. д-р Стела Ангова.

Представеният за защита дисертационен труд е посветен на изключително актуален за теорията и практиката проблем – ценностните трансформации в обществата в социално-икономически и политически преходи. Нещо повече, фокусът е поставен върху медийното представяне на промените в ценностните системи на българите в прехода към демокрация. Тъкмо този конкретен ракурс в анализа определя и стойността на научната разработка. Темата на изследването е коректно формулирана и е налице съдържателно съответствие между заглавие и изложение. Изследването се отличава с балансирано съчетаване на теоретични познания и умения за практически анализи и обобщения. Безспорно базисно предимство е практическата опитност на автора, резултат от професионалната ѝ биография.

В структурно отношение трудът е балансиран и се придържа към „класическите“ модели на подобен тип изследвания – увод, четири глави, заключение и използвана литература. Общият обем на дисертацията – 322 страници (от които 256 с. основен текст, 5 с. библиография и 60 с. приложения) отговаря на утвърдените стандарти. Структурата е логична, ясна и последователна. Тя следва логиката на избраните изследователски дедуктивни методи – от общото към частното, от общата теория на ценностите към историческите промени в тях и съвременните доминиращи ценностни модели в българското общество. Избраният обем е достатъчен за постигането на целите и задачите на дисертационното изследване. Използваните литературни източници (86 на брой на български и английски езици) са удовлетворителни като времева актуалност и тематична насоченост. В границите на моята компетентност и информираност оценявам, че литературните и информационни източници са коректно използвани от автора на дисертацията. Прави впечатление, че в отделните глави (с изключение на глава втора и трета) не са обособени отделни тематични и съдържателни

параграфи, което разфокусира разбирането и не позволява да се възприемат отделните акценти в логиката на изложението. Прави впечатление също, че авторът обособява основни изводи във всяка структурна единица, което позволява плавен преход към по-нататъшния анализ.

В *Увода* са налице необходимите за такъв род изследвания атрибути:

✓ Очертана е *актуалността* на темата и *степента на отразяване* в научната литература;

✓ *Обект* - идентифициране на основните прилики и разлики в историческото развитие и в съвременността в ценностната система на българите;

✓ *Предмет* - медийните съдържания и дискурси на отразяване на ценностите на българското общество след 1989 г. и на механизмите на тяхното създаване, разпространение и въздействие върху аудиторията;

✓ *Ограничения на изследването* – заявени са съдържателните (кои медии се анализират) и темпоралните (периодът е 2006-2024 г.) ограничения. В този контекст обръщам внимание на факта, че авторът не обосновава специално причините за избор на долната граница на анализирания период;

✓ *Основна цел* – основната заявена от автора цел е свързана с идентифициране и анализиране на начините, по които медиите в посттоталитарния период представят ценностната система на българите в периода 2006-2024 г. Целта е формулирана ясно и недвусмислено, което позволява на докторанта да се стреми към нейното пълно постигане, с посочените ограничения, които неизбежно съпътстват всеки текст от подобен характер;

✓ *Основни задачи* – (1) определяне мястото на проблема в научната литература и степента на разработеност като автори, теми и изводи; (2) исторически преглед на развитието и промяната в ценностните нагласи на българите и съответстващите типове поведение; (3) проучване и вторична интерпретация на емпирични социологически изследвания по темата; (4) анализ на медийното съдържание от периода на подбрани медии; (5) провеждане на неструктурирани интервюта с експерти в сферата на изследваната тема. Заявените за изпълнение задачи са логични, постижими и коректно формулирани;

✓ *Основна изследователска хипотеза* - хипотезата на автора е свързана с твърдението, че медийната репрезентация на ценностната система на българите в посттоталитарния период от една страна отразява, а от друга - влияе върху променящите се обществени нагласи, като съчетава елементи на традиционна идентичност с нови глобални ценности, формирани под

въздействието на социално-политически, икономически и технологични фактори. Хипотезата за взаимната детерминираност между медийно представяне и обществени нагласи (на равнище ценности) е формулирана научно коректно, тя е доказуема с избраните изследователски подходи и може подробно да бъде проверена в избрания обем на работата;

✓ *Избраната методологическа рамка* - контент-анализ, метаанализ, неструктурирани дълбочинни интервюта с експерти, синтез – е адекватна на поставените задачи и продуктивна. Събрана и синтезирана е голяма по обем информация (качествени и количествени данни), която сполучливо илюстрира анализа и позволява авторска интерпретация и обобщения.

При обобщената си оценка на Увода на дисертационния труд обръщам внимание на отсъствието в него на *основна теза и основни изследователски въпроси* на дисертационното изследване. Разбира се, тези атрибути са вплетени имплицитно в текста, но не са дефинирани самостоятелно.

Анализът последователно се концентрира върху следните проблеми:

(1) Очертаване на теоретичната рамка на изследването, чрез представяне на основни изследователски концепции за ценностите и ценностните ориентации; изведени са основните идеи на изследователи като Хофстеде, Бенфийлд, Триандис, Маслоу, Минков, Фотев.... Техните идеи и изводи са предадени научно коректно. Наред с посоченото, авторът основателно поставя проблема за ценностите, ценностните ориентации и ценностната система в широкия контекст на разбирането за културата и за културните измервания. Основателно се разглежда и въпросът за ценностната криза и нейното отражение върху процесите на ценностна трансформация в обществата. Основният проблем в този контекст на изложението е, че читателят остава с впечатлението за загуба на основния фокус. В стремежа си да покаже информираност по темата (което е факт!), дисертантът „потъва“ в идеи, класификации, дефиниции от различен порядък и различни научни парадигми. Разбира се, това е естествено, когато се анализират проблеми от интердисциплинарен характер. Необходими са изключителна широчина на мисленето, теоретични натрупвания, историческа и философска култура и точно изследователско фокусиране, за да бъде изследването не просто разказ, а задълбочен анализ и целенасочен синтез. Ето защо приветствам усилията от страна на докторанта и оценявам всички трудности, пред които е бил изправен автора на дисертацията. (Първа глава)

(2) Анализирани са основните социално-антропологически типове в българската история от времето на османското владичество до 10-и ноември 1989 г. и тяхната ценностна система. Авторът демонстрира добро познаване на известни анализи на български социолози, историци, народопсихолози, антрополози като Ив. Хаджийски, Н. Генчев, Г. Мишев, Т. Панов, Г. Фотев и др. За всеки от историческите периоди са изведени основните социално-антропологически типа – за времето на Османското владичество (селянинът, дребният собственик, еснафът, революционерът); след Освобождението (политикът, интелигенцията, чиновникът-службогонец, селянинът, предприемачът, дъновистите); при държавния социализъм (властимащите, репресираните, работниците и служещите, творците, дисидентите). Прегледът на различните исторически формирани се социално-антропологически типове в България позволява на автора да постави тези типове в теоретичната рамка на „култури с голямо и малко властово разстояние“; „колективизъм-индивидуализъм“; „мъжественост-женственост“; „сигурност-несигурност“; «външна-вътрешна локализация на контрола“ и да изведе преобладаващите ценности в обществото. (Втора глава) В тази част на дисертационния труд преобладава историческата фактология в опит тя да бъде отнесена към средата на формиране/и средствата за формиране на ценностите. Според мен изследването би спечелило, ако анализът на формираните/формиращите се ценности бе поставен в контекста на националната политическа култура и евентуалните субкултури. Интересен акцент в анализа е влиянието на формираните „митове“ върху ценностните ориентации на българите и тяхното актуално измерение.

(3) Идентифициране и анализ на новите ценностни ориентации и социално-антропологическите типове в периода на постоталитаризма. На основата на позоваване на изследванията на двама криминалисти, културен антрополог, политически анализатор и писател, дисертантът прави опит да очертае характеристиките на „новите герои на прехода“ и влиянието на техните образи при формиране на нови ценностни ориентации. Осъществен е исторически преглед на социално-политическите и икономически промени в обществото и техните отражения при формиране на новите социално-антропологически типове. Анализирани са типът на „мутрите“, „новите политици“, „фолкпевците, миските, плеймейтките, квазерите“, „новобогаташите-парвенюта“, „веселите вдовици“, „хората от гетото“ и ценностите, които те „възпроизвеждат“. Защитен е изводът за липсата на доверие и ниска степен на легитимност към политиците и институциите, за липсата на автентични елити

и този извод е обвързан със съответстващите ценностни рефлексии на равнището на масовото съзнание. Анализът на състоянието на образованието, културата, здравеопазването, църквата и медиите след 1989 г. на свой ред дава основание за констатацията, че те не създават условия за преодоляване на ценностната криза и налагат разпространението на „негативни ценности“ и образци на поведение. Авторът на дисертацията разглежда неефективната съдебна система, корупцията, аморалният фамилизъм, завистта към успешите, приспособяването към властта, отношението към „другите“ (филства и фобства) като среда на формиране на новите ценностни ориентации. На тази основа са разгледани и медиите - като състояние и репрезентиране - през периода на прехода. Дисертантът извежда и някои положителни тенденции в ценностната система на българите след 10-и ноември 1989 г., свързани с разпространението на общностна солидарност и подкрепа, интерес към културата и народните традиции, постепенно формиране на гражданско съзнание и като следствие активизиране на „нови форми“ на политическо участие. Изказва се предположението, че в бъдеще ще се засилва тенденцията за преход от консумативни (икономически, материалистични) ценности към пост материалистични такива, които преобладават сред младото образовано поколение. В този контекст авторът поставя и отговаря на въпроса „Мит ли е трудолюбието на българина?“. (Трета глава)

(4) Осъществен е контент анализ на публикации в таблоидната преса, която се определя от автора като „огледало на ценностната система на българите“. Анализът е основно върху публикации на в. „Уикенд“ и авторът убедително мотивира своя избор на медия. Изхождайки от модела на Лазарсфелд и Катц за лидерите на мнения, авторът приема, че „читателите на вестник „Уикенд“ са своеобразни лидери на мнение спрямо техните роднини, приятели и колеги“. Разгледано е медийното въздействие върху формирането на ценностни ориентации чрез анализ на редакционната политика на вестника, чрез подбора на теми и герои, както и чрез изразеното отношение и водещите заглавия. На основата на анализа авторът прави заключение за ценностните ориентации на обществото по зададените в теоретичната рамка критерии: 1. Близко/Далечно отстояние от властта; 2. Индивидуализъм/Колективизъм; 3. Женственост/Мъжественост; 4. Слабо избягване на несигурността/Силно избягване на несигурността; 5. Краткосрочно ориентирани култури/Дългосрочно ориентирани култури; 6. Себеудовлетворяващи се култури/Себепотискащи се култури; 7. Себеизтъкване/Себезаличаване; 8. Стабилност/Гъвкавост; 9. Вътрешен локус на

контрола/Външен локус на контрола. **Изводите от изследванията показват:** българите са отдалечени от властта; 50% индивидуалисти; преобладава мъжествеността; силно избягващи несигурността; дългосрочно културно ориентирани; себепотискащите се индивиди; себеизтъкващи се; със стабилна същност; с външна локализация на контрола. (Четвърта глава)

Заключението синтетично представя получените резултати и изводи, до които авторът достига и се обосновава адекватността на работната хипотеза.

3. Оценка на научните и научно-приложни приноси

Приносите са посочени коректно и самокритично от докторанта, разделени на научни и на научно-приложни. Приемам самооценката на автора за приносните моменти в дисертационното изследване, защото:

(1) Дисертационното изследване предлага детайлна концептуализация и емпирична идентификация на ценностния модел на българите в периода 2006–2024 г., като анализира как той се формира, променя и документира в медиите.

(2) Ценностният модел е обосновано обвързан с медийната екосистема като е потвърдено, че медиите не само отразяват, но и формират посттоталитарни образци на успех, морал и социално поведение.

(3) Концептуализиран е посттоталитарният ценностен модел, който насочва към разбиране на обществените трансформации в България след 1989 г.

(4) Анализът на конкретни медийни съдържания в периода 2006–2024 г. предлага систематично изследване на ценностната динамика в българските медии, обхващащо както традиционни, така и дигитални платформи.

(5) Предложена е емпирично обоснована рамка за разбирането на българското общество в неговото медийно и културно измерение.

(6) Приложните резултати дават възможност да бъдат използвани в медиазнанието и журналистиката от медийните специалисти, журналисти и редактори, по въпросите за въздействието на медиите върху обществените нагласи.

4. Оценка на публикациите по дисертацията

Рослава Куманова е представила четири публикации в утвърдени издания – 2 в Годишника на СУ „Св. Кл. Охридски“, 2 в издания на УНСС:

1. Куманова, Рослава. Социално-антропологически типове в българската история до 10-и ноември 1989 г. и тяхната ценностна система. Годишник на Софийския университет „Св.Климент Охридски“, Факултет по журналистика и масова комуникация, Том/Volume 22. УИ „Св.Климент Охридски“, София 2016, ISSN 1311-4883
2. Куманова, Рослава. „ВИП БРАДЪР“ 2014 – ценностите на участниците и как зрителите припознаха себе си в тях. Годишник на Софийския университет „Св.Климент Охридски“, Факултет по журналистика и масова комуникация, Том/Volume 23. УИ „Св.Климент Охридски“, София 2017, ISSN 1311-4883
3. Куманова, Рослава. Знаковите герои на прехода в България. Научно списание на факултет „Икономика на инфраструктурата“, УНСС. Година 9, август 2020, кн.14
4. Куманова, Рослава. Ценности и ценностна система. Видове култури. Сборник с доклади от докторантски семинар №1. Разработки на докторанти от катедра „Медии и обществени комуникации“, УНСС Available from: <https://www.cceol.com/search/chapter-detail?id=919970>.

Всички публикации отразяват различни аспекти и проблеми по темата на дисертационния труд и са написани на много добро равнище.

5. Оценка на автореферата

Авторефератът съдържа необходимите елементи и информация, които адекватно отразяват съдържанието на дисертационния труд. Изготвен е по всички правила на академичната традиция. Считаю, че библиографията на дисертационния труд не е необходимо да присъства в автореферата.

6. Критични бележки, препоръки и въпроси

Освен отправените до тук бележки и препоръки, си позволявам да отбележа още и следното:

✓ В приложените таблици, илюстриращи текста няма означение дали са авторски или от друг източник;

✓ Изказвам съмнение относно коректността на използвания термин „посттоталитаризъм“, който има свое съдържание и темпорални граници в политическата теория. Казвам това, защото периодът, върху който анализът акцентира е 2006-2024 г. Дали това е посттоталитарен период? А терминът фигурира и в заглавието.....;

✓ И една формална бележка – прието е научен текст да се пише в сегашно историческо време. В дисертационния труд на места има объркване на глаголните времена.

Към докторанта имам следните *въпроси*:

1. Според Вас, преодоляна ли е ценностната криза днес и има ли основание да се говори за ценностен вакуум в съвременното българско общество?

2. Може ли да се твърди, че различните социално-антропологически типове в България са субекти-носители на различни субкултури?

Независимо от отправените бележки, които моля да се приемат като резултат на моя лична позиция, оценявам дисертационния труд на Рослава Куманова като самостоятелен, научно грамотен, с приложни елементи и написан с научен „хъс“ и лични позиции.

7. Заключение

Дисертационния труд на **Рослава Николаева Куманова** съдържа теоретични и приложно-практически резултати и изцяло удовлетворява изискванията на ЗРАСРБ и Правилника за неговото прилагане. Ето защо предлагам на научното жури да присъди на Рослава Николаева Куманова ОНС „доктор“ в професионално направление 3.5. Обществени комуникации и информационни науки.

30 май 2025, София

Подпис:

(проф. д-р Блага Благоева)